

TÓTH JULIANNA NIKOLETT

Az irodalmi többnyelvűség stilisztikai megjelenése Domonkos István: *Kormányeltörésben* és Tawada Yōko: *A követ* című műveiben¹

1. Bevezetés

A globalizáció miatt egyre gyakoribbá válik az a tapasztalat, hogy az egyén a mindennapjaiban több nyelvet használ, és ezek irodalmi kihatásaként a kortárs szövegek egy része az ekkor tapasztalt nehézségekre, a nyelvek kölcsönhatására reflektálva születik meg. Az irodalomban az 1980-as évek óta központi témának tűnik a kortárs irodalomban megjelenő többnyelvűség kérdése. Rangos elismeréseket kapnak olyan írók, akik nem (csak) az anyanyelvükön alkotnak: gondoljunk a Nobel-díjas Herta Müllerre, Jozsif Brodskijra és Beckettre vagy a német Adelbert von Chamisso-díj² díjazottjaira, Emine Sevgi Özdamarra, Tawada Yōkóra és Terézia Morára. Az irodalomtudományban ezzel párhuzamosan viharosan nő a jelenséget elemző tanulmányok száma.

Az irodalmi többnyelvűség egyre inkább kutatott téma mind Magyarországon, mind nemzetközi szinten, ám a magyar irodalomtudományban a többnyelvűség nyelvi aspektusainak leírására még nincs megszilárdult terminológia. Jelen tanulmány ezen szeretne változtatni – az irodalmi többnyelvűség fogalma a szerző szerint túlságosan tágan értelmezett, ezért a többnyelvűséggel kapcsolatban a szövegek stilisztikai jellemzőinek leírására az exofónia fogalmának a bevezetését javasolja.

A tanulmány a fogalmi magyarázat után Tawada Yōko 多和田葉子 és Domonkos István nyelvhez fűződő viszonyát és műveinek azon sajátosságait részletezi, amelyben a nyelv önreflexivitása és dekonstrukciója, az ember nyelvi idegenségérzete, a nyelv szemantikai kifejezőképességének a határai,

¹   Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

² A Chamisso-díj egy, a nem német anyanyelvű német írók munkásságának elismerésére létrehozott díj Németországban.

a többnyelvűség és a fordíthatatlanság kérdése kerül előtérbe. A vizsgálati szempontok átfedésben vannak más irodalomtudományi ágazatokkal: a tanulmányon belül az irodalom medialitásával kapcsolatban médiatudományi, fordításelméleti kérdések és a szöveg intertextualitása számít központi problémakörnek, de szociológiai szempontból az integráció és a kulturális másság, az identitás problémaköre szintén jelentkezik. A tanulmány keretein belül ezek alapos vizsgálatára nincs lehetőség, említés szintjén azonban érdemes foglalkozni velük, mivel a kérdések felvetése egy jövő tanulmány alapját képezhetik.

A kutatás az irodalom médiatudománnyal összefüggő ágazatához kapcsolódik, ezért a nyelv és a szöveg medialitásával kapcsolatos terminológiát használom.³ Kitérek továbbá más szerzők exofón megoldásaira, ha ez a további vizsgálódáshoz szükséges.

A tanulmány elsődleges és másodlagos források felhasználásával mutatja be az irodalmi többnyelvűség és az exofónia megjelenését. Elsődleges szövegeim Tawada Yōko *Kentōshi* (献灯使, 'A követ') és Domonkos István *Kormányeltörésben* című művei, míg a másodlagosak az ezekről és a jelenségről készült tanulmányok. A két szöveg kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy a japán nyelvűek esetében jól alkalmazható exofónia fogalmát egy japán példa mellett magyar nyelvű szövegen is bemutassam, ezért olyan szövegeket választottam, amelyek kortársak, írójuk többnyelvű, és hosszabb ideje külföldön él, ezért anyanyelvi szövegein is érezhető a „nyelvi idegenség” lenyomata.

Jelen tanulmány a két mű nyelvi kifejezéseinek, nyelvhez fűződő reflexióinak, a nyelvitöredezetség-élmény megjelenítésének a bemutatására vállalkozik, amelynek segítségével az exofónia fogalmi használatát éppúgy bemutatja, mint a kortárs magyar és japán irodalomban tetten érhető többnyelvűséget. A választott művek mellett a tanulmányban egy-egy példa erejéig más munkák is szerepelnek, így átfogóbb képet kaphatunk a jelenség kiterjedéséről: nem egy-egy elszigetelt szövegre alapozott feltételezésről van szó, hanem egy irodalmi áramlatról. Így célom az, hogy az exofóniát mint fogalmat az irodalmi többnyelvűség stilisztikai jellemzőjeként közérthetővé, további elemzések számára pedig felhasználhatóvá tegyem. Ennek következtében

³ Az irodalom medialitása, a hangzás, a vizuális síkja, a nyelv materialitása mind az irodalomtudomány *media theory* (médiaelméleti) kutatásában az irodalom medialitásának leírásakor használt fogalmak. A *media theory* fogalmaival és kérdéskörével kapcsolatosan későbbi lábjegyzeteimben egyéb kutatók munkásságára is hivatkozom.

a tanulmány nem a két mű komparatistikai vizsgálatára törekszik. Az irodalomtudomány klasszikus szoros olvasási technikájának használata, valamint a szöveg jelentését és szimbolikáját elemző megközelítésmód helyett a tanulmány elsősorban a szöveg nyelvi megoldásaira koncentrálna.

2. Terminológia

Mivel a tanulmányban elemzett jelenség az irodalomtudományban a XXI. században terjedt el, leírására még nincs megszilárdult terminológia. Ennek természetes következménye, hogy az irodalmárok iskolánként más és más fogalmat részesítenek előnyben. Ezek közül a legtöbbet azért vetik el a művek többnyelvűségére fókuszáló kutatásokban, mert azok tematikusan kötött, a szerző léttapasztalatait a vizsgálódás kiindulópontjaként alkalmazó és a művek sajátosságait ezen léttapasztalatokkal magyarázó fogalmak.⁴

A következő fejezetben a többnyelvűség és az exofónia fogalmának definíciója mellett szó esik a kisebbségi és a kivándorlóirodalom terminusairól. A bibliográfiában felhasznált és az exofón irodalom vizsgálatában alaplűnek számító tanulmányok ugyanis ezekre a fogalmakra építenek, így az exofónia újszerűsége miatt a terminusok jelenleg párhuzamos használatúak. Lábjegyzetben feltűntetem a fogalomhoz köthető kutatót, illetve egy rövid fogalom meghatározást csatolok ott, ahol ezt a tanulmány fókuszsa szempontjából szükségesnek tartom.⁵

2.1. Többnyelvűség az irodalomban

A többnyelvűség mint fogalom végtelenül tág: nincs egységes meghatározása sem az irodalomtudományban, sem egyéb tudományterületeken. A kétnyelvűség és a többnyelvűség meghatározása nyelvészeti viták tárgyát képezi. Tanulmányomban a két fogalomra egységesen többnyelvűségként hivatkozom, mint az „egynél több nyelvet párhuzamosan beszélők nyelvi állapotára”. S mint

⁴ Ilyen többek között Deleuze és Guattari kisebbségi irodalom-fogalma, Arschoft poszt-koloniális irodalomfelfogása és Damrosch új világirodalom-fogalma. A tanulmány keretei között nincs lehetőség hosszasan részletezni, hogy a jelenleg használatban levő fogalmak közül néhány miért nem alkalmazható sikerrel a többnyelvű irodalom stilisztikai megoldásainak az elemzésére, mesterszakos szakdolgozatomban azonban erre részletesen kitérek: Tóth 2019: 21–25.

⁵ Ezzel mesterszakos szakdolgozatomban részletesebben foglalkozom, Tóth 2019: 10–17.

olyat, a kétnyelvűség fogalmát Paradis alapján nemcsak a gyerekkorban párhuzamosan elsajátított nyelvekre (*simultaneous bilingualism*), hanem a későbbiek folyamán elsajátított nyelvekre kiterjesztve alkalmazom (*sequential bilingualism*), amennyiben a többnyelvűség tapasztalata az egyén életében szignifikáns szerepet tölt be.⁶

Bár a többnyelvűség mérésére számos szociolingvisztikai kifejezés megfelelőnek tűnik (többek között a kódváltás és a diglosszia), ebben a tanulmányban a fogalmat Rossichra hivatkozva teljes (értékű) költői eszköznek tekintem.⁷ Ebben a minőségében pedig ezen költői eszköz jellemzőinek a leírására az exofóniafogalom használatát javaslom.

A többnyelvűséggel az irodalomtudományon belül több teória foglalkozik: a posztkolonialitás, a kivándorló- (emigráns) irodalom, a kisebbségi irodalom, a japán nyelvű irodalom (日本語圏文学 *nihongoken bungaku*), amely szemben áll a japán irodalommal (日本文学, *nihon bungaku*), a világirodalom fogalmának megreformálása (*new world literature*),⁸ valamint olyan kevésbé elterjedt fogalmak, amelyekre magyar nyelven még nem alkottak kifejezéseket (*axial writing* és *hyphenated writing*).⁹ Japán területen az *ekkyō bungaku* (越境文学, határokon átívelő irodalom) és az exofónia (エクソフォニー, *ekusofonī*) látszik a legelterjedtebbnek.¹⁰ Jelenleg a japán irodalomtudomány

⁶ Paradis 2007: 15–44.

⁷ Rossich 2018: 55.

⁸ Damrosch 2003: 84. Az új világirodalom a kanonizált művek, valamint az azokra épített historicista irodalomtörténeti felfogás helyett a XXI. században tömegessé vált modern kori népvándorlás eredményeképp létrejött, marginális vagy hibrid szövegek vizsgálatával foglalkozó irodalomtudományt mint jelenséget emeli ki (paradigma-váltás zajlott le). Ehhez teszi hozzá azt, hogy ez az új paradigma nemcsak új tudósok, hanem új írók új szövegeinek megjelenésével is jár: itt szintén a nyelvi és a kulturálisan hibrid szövegekre, a műfordítás szerepének megváltozására utal. Az idézett kötet utolsó előtti fejezetében ezt a koncepiót tárja fel.

⁹ Erre itt részletesen nem térek ki, *Kivándorló irodalom és exofónia a kortárs japán irodalomban* című mesterszakos diplomamunkámban azonban ezeket a fogalmakat mutatom be és hasonlítom össze.

¹⁰ Az *ekkyō bungaku* magyar fordítására a tanulmány további részeiben a kivándorló irodalom kifejezést használom: egyrészt a bevándorló- (migrációs) irodalommal kapcsolatos félreértések elkerülése végett, másrészt mivel ez az *exo* 'ki' jelentésű előtagot és a *koeru* (超える, meghalad) jelentésű szót együtt képes érzékeltetni. A migrációs irodalom az angol *migrant literature* és a japán *imin bungaku* 移民文学 fogalmakkal egyenértékű, Deleuze és Guattari óta tematikusan deskriptív fogalom. Ezzel ellentétben én a Lénárt Tamástól átvett kivándorlóirodalom fogalmát használom az angol *border-crossing literature* és japán *ekkyō bungaku* 越境文学 magyarítására

e két fogalmat egymás kiegészítéseként egyszerre használja, ám a legtöbb tanulmányból világosan kiderül, hogy az *ekkyō bungaku* tág fogalomkörén belül csak egy részterületet fed le az exofónia kérdésköre.

A felsorolás legtöbb elnevezése azt sugallja, hogy a nem anyanyelvükön írók nyelvtudását a többségi társadalom, az anyanyelvi befogadók olyannak vélik, ami nem éri el az olvasó nyelvi szintjét, ezért a nyelvi másság nem tudatos választás, hanem kényszerű stilisztikai jellemző.¹¹ A tanulmány ezt az érvelést kívánja cáfolni, ezért a többnyelvűség szempontjából kézenfekvőnek tűnő, az író második nyelvén született művek helyett a tanulmány középpontjában két anyanyelvi szöveg áll, amely nyelvi megszerkesztettségében a nem anyanyelvi írók exofón megoldásaihoz hasonló. Így a felületes olvasás során sem érheti a szövegeket az előbb említett kritika.¹²

A többnyelvű írók szövegeinek vizsgálatakor ugyanis közös sajátosságaként emelhető ki a megváltozott nyelv használata, amely a „sztenderd”, „szép” irodalmi nyelvhasználattal ellentétben „csonka”, megváltozott vagy sokak – például Domonkos szövegében is – erősen redukált nyelvhasználattal ér el hatást. Ez a hatás mind az írók idegen nyelvű szövegeiben, mind az anyanyelvi szövegeiben tetten érhető. Emiatt vettem át Wright gondolatát, amelyben a nyelvi aspektusok leírására az exofónia szót részesíti előnyben minden más fogalommal szemben.¹³

2.2 Exofónia az irodalomtudományban

Az exofónia szó etimológiáját tekintve a görög *exō* 'ki-' előtagból és a szintén görög *phōnē* 'hang' utótagból áll. Angol nyelvterületen a *phone* utótag egy bizonyos nyelv használóira utal, például az *anglophone* kifejezés egy angol nyelvű közösség beszélőire. Ugyanez a magyar nyelvű irodalomtudományban

a félreértések elkerülése végett: a japán fogalom ugyanis az angol fogalmi megfeleltetéseként éppen a hasonló félreértések elkerülésére született meg.

¹¹ Wright 2008: 36.

¹² Mindkét író több nyelven alkot, és – míg a második nyelvükön írt munkáikban szintén megjelenik a tudatos nyelvi másság – Tachibana, Tawada, Slaymaker és mások nyomán azt szeretném bemutatni, hogy ez a nyelvi eszköz anyanyelvi szövegekben hogyan működik.

¹³ Wright 2008: 38: „az axiális [*axial*], nemzeti (irodalmak) utáni [*postnational*], posztkoloniális és hasonló jelzők nem felelnek meg a nem anyanyelvüket beszélők irodalmának a jellemzésére, mivel tematikailag előírók, utópisztikusak vagy a posztkoloniális irodalom esetében történelmi szempontból alkalmatlannak bizonyultak”.

is használatban van. A fogalom az elnevezésében tehát arra a jelenségre utal, mikor nyelvhasználatban egy adott nyelv határain túlra helyezkedünk.¹⁴

A kifejezést eredeti értelmében a nyolcvanas években kezdte el használni az afrikai német és francia nyelvű irodalom jellemzésére Susan Arndt, Robert Stockhammer és Dirk Naguschewski irodalmár, Tawada pedig Stockhammer előadása során ismerkedett meg a kifejezéssel.¹⁵ Az első, az exofóniát az irodalmi vizsgálódás középpontjába állító szakkönyv, az Arndt–Naguschewski–Stockhammer által szerkesztett *Exofonie – Anderssprachigkeit (in) der Literatur* ('Exofónia – Eltérő nyelvhasználat az irodalomban') azonban 2007-ben jelent csak meg, és főként német nyelvterületen ismerteti a jelenséget.¹⁶ A terjedelmes kötet húszoldalas bevezető részében a német *Exophonie* (exofónia), *Exographie* (exográfia), *Anderssprachigkeit* (megváltozott nyelvhasználat), *Gastarbeitsliteratur* (vendégmunkás-irodalom) és egyéb fogalmak összehasonlításával mutatják be, hogy az exofónia bevezetésére miért van szükség. Ennek ellenére a fogalommeghatározás meglehetősen bizonytalan: ugyanis Stockhammer szerint az exofónia „alkalmanként az európai nyelveken írt afrikai irodalom jellemzésére használt fogalom, ami az *Anderssprachigkeit* szinonimájaként használható ebben az értelemben, ám használata újabb jelentésréteget ad a jelenségnek”.¹⁷ A kötetben a fogalmat kizárólag a nem anyanyelvükön alkotó írók szövegeinek az elemzésekor alkalmazzák.

Chantal Wright angol és német nyelvterületen foglalkozik a jelenséggel, míg Matsunaga Miho 松永美穂 Tawada német nyelvű exofón munkásságát, Taniguchi Sachiyo 谷口幸代 pedig az *ekkyō bungaku* nyelvi jellemzőit kutatja. A japán nyelvű exofóniáról részletesen Tanikawa Michiko 谷川道子 ír, szintén Tawada munkásságára alapozva.¹⁸

¹⁴ Ez a meghatározás szerepel Tawada esszégyűjteményében, a fogalommal azonos címet viselő *Ekusofonī – Bogo no soto e deru tabi* (エクソフォニー – 母語の外へ出る旅, 'Exofónia – Kilépés az anyanyelv határain túlra') című művében.

¹⁵ Tawada 2012: 7.

¹⁶ Arndt–Naguschewski–Stockhammer 2007.

¹⁷ Arndt–Naguschewski–Stockhammer 2007: 7. Az idézet fordításában a német Valenz szót azért nem kézenfekvően valenciának fordítottam, mert itt irodalomtudományi fogalom meghatározásáról esik szó, és bár az exofónia, mivel a szöveg nyelvi megfogalmazására, ezen belül is a nyelvi újításokra fókuszál, mégis félreértésekhez vezetne, ha a nyelvészetben használt valencia fogalmát szöveghűen benne hagytam volna a fordításban.

¹⁸ Tanikawa 2008.

A kifejezés Tawada *Ekusofonii – Bogo no soto e deru tabi* (エクソフォニー 母語の外へ出る旅, 'Exofónia – kilépés az anyanyelv határain túlra')¹⁹ című könyve alapján került be a japán tudományos életbe. Ebből következik, hogy a jelenség ismertetésében Tawada művei központi szerepet töltenek be. A könyv szerint az exofónia „az anyanyelv határain túlra lépés általános állapotára mutat rá”,²⁰ amely a világban mindenhol szétszórtan jelentkezik, függetlenül a bevándorló- vagy kreol irodalomtól,²¹ ugyanis ezek tematikus kategóriák, míg az exofónia nyelvi aspektusok leírására használt fogalom.²²

Tawada az exofónia jelenségét a zenei szimfóniákhoz hasonlítja, ezzel érzékeltetve, hogy az exofónia a nyelv hangzásának a sajátosságait aknázza ki.²³ Erre reflektál Tachibana, amikor a következőképp határozza meg a fogalmat: „Az exofónia arra az írói tevékenységre utal, amikor a kreatív kíváncsiság arra ösztökéli az írókat, hogy egy új hangszer – ebben az esetben az anyanyelvűktől különböző nyelv – friss hangjaiból alkossanak szimfóniát.”²⁴ Eszerint az idegen nyelv megszólaltatása az exofónia központi eleme.

Emellett Tawada állítja, hogy a nyelv kreatív alkotói energiája által egy nyelven belül is létre lehet hozni több nyelvet.²⁵ Az egy nyelven belül felfedezett „több nyelv” koncepciója Tsuchiya Masahiko 土屋勝彦 szerint is elemi része az exofón felfogásnak.²⁶ Az, hogy a fogalom csak a nem anyanyelvűkön alkotó írókra vagy anyanyelvi írókra vonatkoztatva is használható-e, két táborra osztja a kutatókat. Egyes tanulmányokban a fogalom a nem anyanyelvi írók műveinek a sajátosságaként a kivándorlóirodalom egyik nyelvi következményeként tűnik fel.²⁷ Ezzel szemben mások azt állítják, hogy exofón irodalmat anyanyelven is létre lehet hozni.²⁸ Tanulmányom ebben a prob-

¹⁹ Tawada 2003. A tanulmányban a könyv 2012-ben megjelent második kiadásának oldalszámaira hivatkozom.

²⁰ Eredetiben 母語の外に出た状態一般を指す (*Bogo no soto ni deta jōtai ippan wo sasū*), Tawada 2012: 3.

²¹ Tawada 2012: 4.

²² Bővebben arról, hogy miért szükséges a fogalom bevezetése: Wright 2008. A japán irodalomban használatos fogalmak magyarázatáról bővebben: Tsuchiya 2009.

²³ Tawada 2012: 7.

²⁴ Tachibana 2007: 153.

²⁵ Tawada 2012: 42.

²⁶ Tsuchiya 2009: 259.

²⁷ Ld. Wright 2008; Suga 2007; Yildiz 2012.

²⁸ Még hozzá azért, mert a többnyelvűség által megváltozott nyelvi érzékelés nemcsak az író L2 nyelvén íródott szövegeire, hanem anyanyelvi szövegének a megformáltságára is hatással van. Jelen tanulmányban az anyanyelven létrehozott exofón példák vizsgálá-

lémakörben az utóbbi csoport véleményét képviseli, és e vélemény illusztrálására két anyanyelvi szöveget elemez.

Az exofón írók olyan metonímiai réseket²⁹ hasznosítanak és állítanak a kreatív alkotói folyamat középpontjába, amely a többnyelvűség mindennapos tapasztalata során a nyelvek kölcsönhatásának következtében fogalmazódik meg bennük. Wright tanulmányából idézve:

„A nem anyanyelvi német írók hasonló kifejezési stratégiákat használnak, mint amelyek Aschoft et al. (2002: 58–76) tanulmányában részletesen dokumentálva vannak [...]. Ilyen stratégiák lehetnek a tükörfordítás, szómagyarázat, neologizmus és szintaktikai egyesítés, amelyek mind »metonímiai rést« eredményeznek (ibid. 53) – egyfajta »szándékolt törést« okozva ezzel a posztkoloniális szöveg és az anyaországbeli olvasó [metropolitan reader]³⁰ közötti megértésben.

A nem anyanyelvi írók szintén elidegenítik a német nyelvet az anyanyelvi olvasó számára, s saját »metonímiai résüket« létrehozva emlékeztetik magukat és az olvasóikat is arra, hogy a nyelv senkihez sem tartozik, és senkinek sem szabad túl komfortosan éreznie magát benne.”³¹

Magyar nyelvterületen ez a kérdés a kisebbségi és a kivándorlóirodalom nyelvi aspektusaként jelentkezik, az exofónia fogalma még nem merült fel. Hítes tanulmányában a kivándorló magyar kisebbségi irodalom nyelvi aspektusának leírására példákat hoz a „nyelv” természetességének elvesztésére idegen nyelvi környezetben, illetve az így keletkező „megjósolhatatlan nyelvi metamorfó-

tával éppen ezt a nézetet szeretném erősíteni, mert ebben az esetben az exofóniát nem a kisebbségi nyelvváltozat szükségszerű jellemzőjeként, hanem egy új, radikális írói nyelv megjelenéseként értelmezhetjük. Ez a felfogás szemben áll a szépirodalom megmontásának a vádjával. Ld. Tachibana 2007; Tawada 2003; Slaymaker 2007.

²⁹ Ashcroft „*metonymic gap*” terminológiáját veszi át Wright 2008: 36.

³⁰ A kolonizációs irodalom fogalmához tartozik a *metropolitan reader* kifejezés, amely Keating–Krumholz–Perry *Cleveland: A Metropolitan Reader* című könyvével terjedt el. Itt a *metropolitan* szó elsődleges jelentésével (nagyvárosi olvasó) szemben egy kolonizáló ország olvasóját jelenti (szemben a „kolonizált íróval”). Arschoft idézett könyve a posztkoloniális irodalmakra koncentrálna hoz példákat a többnyelvűség megjelenésére, ám maga a csoportosítás minden többnyelvű irodalmi műre kitűnően alkalmazható.

³¹ Wright 2008: 26.

zisokra”.³² Magyar nyelvterületen a többnyelvűség kérdésével foglalkozó más tanulmányok is a kisebbségi irodalom fogalmával kapcsolják össze a nyelvi jellemzők leírását.³³

Az exofónia azonban nem egyezik meg a kivándorlóirodalommal,³⁴ ugyanis az nyelvileg, tematikusan és közösségi szinten is deskriptív. Az exofónia használatának ellenben megvan az az előnye, hogy csak a nyelvre irányul, így nem kapcsolódik a kivándorlásból fakadó idegenségérzethez vagy a kulturális különbségekhez, hanem magára a nyelv működésére reflektál.

A további félreértéseket elkerülendő, kutatásom során a fogalom meghatározására a következő definíciót használom: „Az exofónia olyan írói-költői stílus eszköz, amely abból a tapasztalatból származik, hogy a világban számos nyelv van, s ezek hangzásukban, kifejező készletükben eltérnek. A világ nyelveit megtapasztalva rájövünk, hogy minden nyelvnek véges a kifejező képessége, s ezeket a határokat igyekszünk átlépni (Tsuchiya: 2009, 259). Az exofónia a nyelv szemantikai dekonstrukciója során a nyelv jelentésen túli rétegeivel ad át tartalmat. Ennek következtében a szöveg a hétköznapi nyelvhasználattal ellentétben olyan nyelvi kontextust alkot meg, amelyben a hagyományos jelentésen túli nyelvi rétegek – a nyelv hangzása, a karakterek vizualitása, a közvetítő média anyagisága válik a kifejezés eszközévé.”³⁵ Ez a meghatározás Arndt–Stockhammer–Naguschewshi, Suga, Tanikawa, Tsuchiya és Wright tanulmányaiból, valamint az általuk exofónnak tekintett japán nyelvű szövegek elemzése során nyerte el végső, ebben a tanulmányban olvasható formáját. Az irodalmi többnyelvűség szinte meghatározhatatlanul tág kategóriáján belül helyeztem az exofóniát, a fogalomhasználat pozitívuma az, hogy az irodalomtudományban eddig használt migrációs irodalom, irodalmi hibriditás,³⁶ posztkoloniális irodalom és egyéb fogalmak főként tematikus elemzési szempontrendszer mellett ugyanis ez a fogalom a művek nyelvi sajátosságainak a meghatározására született.

³² Hites 2012: 456.

³³ Lásd Fried 2012.

³⁴ Deleuze–Guattari nyomán a kisebbségi irodalom jellemzői: erős nyelvi deteriorizáltság, az individuális szférának a közvetlen politikaira történő rákapcsolódása és kollektív megnyilatkozáselrendeződés. Deleuze–Guattari 2009: 33–37.

³⁵ Ez a fogalom megegyezik a szerző XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Szekcióján, Orientalisztika 1. kategóriájában meghatározott fogalommal.

³⁶ Ld. Wolff 2014: 60–66.

3. A választott írók és művek bemutatása

3.1. Tawada Yōko

Tawada Yōko 1960-ban született Tokióban. A Waseda Egyetem irodalomtudományi szakának orosz szakirányán tanult, majd 1982-ben Németországba költözött.³⁷ Ekkoriban még a legalapvetőbb német szavakat sem ismerte, és ez meghatározta a nyelvhez fűződő tapasztalatát a kiköltözése utáni időkben. Az anyanyelvétől elszakadva, ám a német nyelvet még nem beszélve „nyelv nélkül” maradt, amikor ki akarta fejezni magát az élet hétköznapi szituációiban.³⁸ Ez a „nyelvnélküliség”, illetve annak a felfedezése, hogy gondolkodásunkat a nyelv határozza meg, ám a nyelv kifejezőképességének korlátai vannak, ekkor tudatosulhatott először Tawadában.³⁹ Shimizu Kōji 清水光二 szerint Tawada nyelvi tapasztalata ebben az időszakban a szavak és a tárgyak, valamint a jelentés közötti kapcsolat megszűnésének az állapotát mutatja be,⁴⁰ amelyet a nyelv dekonstrukciós folyamatként értelmez.⁴¹ Tawada számára azáltal, hogy elidegenedik a nyelvtől, előtérbe kerül a nyelv anyagiséga. A későbbi példák jól mutatják, hogy a nyelv médiumának megfigyelése és tudatosítása hogyan köszön vissza munkásságában. A nyelvi kifejezés korlátai, vagyis a „lyukak” felfedezése egy nyelven belül központi szerepet töltenek be a művészetében.⁴²

Tawada munkásságának elismeréseként számos díjat nyert mind japán, mind német viszonylatban. 1991-ben Gunzō-díjat kapott *Kakato wo nakushite* (かかとを失くして, 'Hiányzó sarkak') című művéért, két évvel később Akutagawa-díjat nyert az *Inu mukoiri*ért (犬婿入り, 'A kutyavőlegény'). 1994-ben Lessing-díjat, 2000-ben Izumi Kyōka-díjat, 2003-ban Ito Sei-díjat és Tanizaki Jun'ichirō-díjat, 2005-ben Goethe-medált, 2011-ben Murasaki Shikibu-díjat, 2013-ban Yomiuri-díjat, 2016-ban Kleist-díjat,⁴³ 2018-ban pedig a *Kentōshi* angol nyelvű fordításáért Amerikai Nemzeti Irodalmi Díjat kapott.

³⁷ Takanezawa 2006: 6.

³⁸ Tawada–Riibi 1994: 145.

³⁹ Bővebben ld. Tawada 2007: 11.

⁴⁰ Shimizu 2007: 127.

⁴¹ Tawada munkásságával kapcsolatban többen hasonló következtetésre jutnak. Bővebben ld. Fischer 2001: 241; Mitsutani 2007: 37.

⁴² Tanikawa 2008: 57.

⁴³ Tawada Yōko hivatalos honlapja, www.yokotawada.de, 2017.04.11.

Az itt elemzett művet, a *Kentōshit* 2014-ben adta ki a Kōdansha. A kötet öt művet tartalmaz: ennek első, címadó kisregénye a *Kentōshi*, amely eredetileg a Gunzō 2014/08-as számában jelent meg. A mű 153 oldalas, két főszereplő, Mumei 無名 és nagyapja, Yoshirō 義郎 váltott szemszögéből meséli el a történetet. A történet disztópikus képet fest elénk, amelyben Japán egy nagy természeti katasztrófát és radioaktív balesetet követően ismét bezárkózik, *sakokuvá* (鎖国, 'elzárt ország') válik. Ezzel egy időben furcsa szabályokat vezetnek be: az országban tilos lesz külföldi jövevényszókat használni, illetve angolt tanulni. Eltörlik az internetet, illetve Japánon belül is megnehezítik az egyes országrészek közötti árukereskedelmet.

Mumei generációja, a fiatalok nagyon gyengének születnek. Nem képesek járni, a fogaik olyan puhák, hogy könnyen elmorzsolódnak a kemény ételektől, még a nyelés és a légzés is fájdalmakkal jár a számukra.

„Úgy tartják, hogy a gyerekek sejtosztódása gyorsabb, ezért nagy a veszélye, hogy a károsodott sejtek komolyabb betegségeket eredményeznek testükben a felnőttekhez képest. Ezért alakult úgy, hogy Mumei és társai még járni sem képesek maguktól, de Yoshirōnak és a többi időseknek sikerül megőriznie erőnlétüket. A regényben az idősek ugyanis a sugárzás hatására halhatatlanná váltak”⁴⁴

– magyarázza Tawada egy interjúbán a regény cselekménye mögött húzódó gondolatot. A műben ezzel szemben nincs világosan leírva az alapszituáció, ahogy azt David Cambell is megemlíti.⁴⁵

A regény narrációs technikája a két főszereplő belső nézőpontjának folyamatos váltakoztatásával meséli el a történetet. Ennek megfelelően sok benne az elvarratlan szál és a magyarázat nélkül a befogadó fantáziájára építő ellipszis. A történet azzal ér véget, hogy Yoshirō aggodalma és félelmei ellenére Mumeit választják ki Japán küldöttjeként egy külföldi misszióra, és úgy tűnik, kiutazása elkerülhetetlenné válik. A mű az orwelli valósághoz hasonlóan beemeli az önkényes nyelvváltoztatást, a szavak megváltozott értelmét, a régi szavak helyett használatba lépett új kifejezéseket. Radikálisabb lépésként azonban ezeket a nyelvi változtatásokat a regény nyelvezetében is érzékelteti.

⁴⁴ Tawada–Cambell 2015.

⁴⁵ Tawada–Cambell 2015: 218.

3.2. Domonkos István

Domonkos István a Vajdaságban született kisebbségi magyar költő, 1979 óta Svédországban él. Két nyelven ír szépirodalmat: 1970-ben adta ki szerb nyelvű kötetét, a *Prevodi Trajanját* ('A fordítás hosszúsága').⁴⁶ Ennek ellenére mégis csak magyar nyelven született munkásságának legnagyobb része. Művészetében hangsúlyos szerepet kap a nyelvi kifejezőképesség határa.

„Legkiemelkedőbb ilyen verse a *Kormányeltörésben* című poémája, amely a kivándoroltak »szituációjában« talál új költői lehetőségekre. Anyanyelvüket feledő és egy újat még dadogva beszélő, torzult tudatú emberek monológját írta meg, teremtve egy nyelvet, amelyet azok beszélnek, akik már nem tudnak magyarul, vagy még nem tanultak meg. Csupa főnévi igenév és ragtalan főnév tükrözi e pretudat tragikus igazságát.»⁴⁷

Domonkos István *Kormányeltörésben*⁴⁸ című verse 1971-ben született meg Djuphultban. Az első rész egy ajánlásból, illetve három fogalom magyarázatából áll, amelyekből az első az „izzasztó rendszerek”, a második a „proletariátus”, míg az utolsó a „népesség migrációja” szócikk a *Közgazdasági kislexikon*ból. Ezek a szócikkek a vers részét képezik, amelyek a külföldi, nem anyanyelvi nyelvhasználó szótárazási mechanizmusát, a szavak jelentésspektromának a megismerését imitálják.

A második egység egyfajta körkörös motívikára, visszatérő sorokra építő szöveg, amely egy külföldön élő magyar nyelvű lírai én tapasztalatait, szorongásait, nyelvi reflexióit és problémáit dolgozza fel, tehát tematikájában a kivándorlóirodalomhoz tartozik. Ami a tanulmány szempontjából azonban fontosabb, hogy stilisztikai szinten a nyelv kifejezőerejének problematikuságára utal. Ahogyan Thomka megfogalmazza: Domonkos

„grammatikát, ironikus, önironikus, groteszk, metaforikus és megrázóan dramatikus poétikai eszköztárat keresett ahhoz, hogy az örökölt nyelvi hovatarozáson kívül helyezkedve, az alkotómunkára, önmagára és lét-helyzetére is külső látószögből közelíthessen.»⁴⁹

⁴⁶ Lásd Domonkos: 2015.

⁴⁷ Bélády–Bodnár–Sötér–Szabolcsi 1982: 125.

⁴⁸ Domonkos 2015.

⁴⁹ Thomka 2015: 197.

Az anyanyelve helyett egy új, számára idegen nyelvet törve beszélő ember léthelyzete tér tehát vissza, amely léthelyzet párhuzamba állítható Tawada munkásságának nagy részével. Ebből kifolyólag Domonkos és Tawada munkásságának elemzése nyelvi-stilisztikai szempontból kitűnő vállalkozásnak tűnik, amelynek segítségével jobban megérthetjük, hogy a többnyelvűségnek milyen stilisztikai megjelenítése lehetséges, és esetükben mindezt hogyan teszi lehetővé a nyelv.

4. A többnyelvű írók irodalmának nyelvi aspektusai – az exofón sajátosságok

A következőkben azt mutatom be, hogy a többnyelvűség milyen stilisztikai sajátosságai jelennek meg Domonkos és Tawada szövegeiben. Elsőként az írásjegyek újfajta percepciójára és használatára hozok példákat, ami főként a japán nyelvű szövegekben erős jellemző. A magyar irodalomban – és általában az európai kanonikus irodalomban is – azt a posztmodern technikát hasonlíthatjuk össze vele, amikor az írás médiumát, a nyomtatás lehetőségeit aknázzák ki az írók.⁵⁰ Majd azt mutatom be, hogyan épülhet egy könyv a tényleges cselekmény helyett szavak köré. A következő kérdéskör, hogy a hangzás tudatos kiaknázása hogyan veszi át a domináns szerepet a jelentéstől. Ezután az exofón értelemben vett nyelvi újítás, a neologizmus és a többnyelvű összetételek következnek. Míg a hangzásnak régóta fontos szerepe volt a lírában, addig több nyelvi elem keverése egy szövegen belül, valamint a Wright nyomán korábban idézett tükörfordítások szerepe a prózában újszerű irodalmi eszközként jelentkezik. Ezt követően a hibrid szövegekre, a lexika szintjén jelentkező keveredésre hozok példákat a szövegből, végül pedig a nyelvi kifejezés korlátait megjelenítő szövegrészeket mutatom be.

⁵⁰ Ez a második részben megemlített médiatudományi (*media theory*) elméletekkel áll összefüggésben. Bolter és Grusin hipermedializációjával, valamint Kittler irodalomfelfogásával állítják párhuzamba az exofónia megjelenési formáit. „Episztemológiai értelemben a hipermedializáció átlátszatlanság, vagyis az a tény, hogy a világ megismerése médiumokon keresztül történik. A néző tudatában van a médium jelenlétének, és annak, hogy a közvetítés aktusai által tanul, vagy magáról a közvetítésről tanul” Bolter–Grusin 2011 (*Az Apertúra* magazin 2011. tavaszi, online kiadásában). Az írás is ilyen médium lehet Friedrich A. Kittler: *Gramofon – film – írógép* című tanulmánya alapján. A médiatudománnyal kapcsolatban bővebben ld. Kittler és McLuhan munkásságát: Kittler 1999; McLuhan 1994.

4.1 A nyelv dekonstrukciója: a grammatika és a karakterek vizualitása

A szöveg egyértelmű jelentésének lebontását megcélzó törekvések mind Tawada, mind Domonkos művében szembetűnő jellemzői a választott műveknek. A két nyelv eltérő sajátosságainak megfelelően azonban ugyanaz a tulajdonság másképpen jelenik meg bennük. Míg Tawada művében a japán nyelv karakterkészletéből fakadó játék szolgál a szöveg jelentésének elhomályosítására, addig a magyar nyelvű szövegben a grammatikai alakzatok felbontása, a ragok és a toldalékok elhagyása, az ige mint szófaj teljes hiánya jellemzi a vers szövegét.⁵¹

Az alábbiakban egyben kezelem az agrammatikus szerkezeteket és a karakterek vizualitásának kiaknázására alkalmazott nyelvi játékokat, mivel mind a két szerkezet a nyelv lebontásának folyamataként értelmezhető: az agrammatika a nyelv konvencionális nyelvtani szerkezetével számol fel, míg az itt taglalt *manyōgana* használata a kanjikat a jelentésüktől fosztja meg.

Japánban négy különböző írásrendszert használnak vegyesen. Ebből a két *kana* 仮名 írásrendszer fonetikus, míg a Kínából származó *kanji* 漢字 morfémius, tehát szemantikai egységet alkotnak az írásjegyek.⁵² Emellett a negyedik, legritkábban előforduló írásrendszer a *rōmaji* (ローマ字, latin betűk), amely a latin ábécé karaktereit használja.⁵³ Ebből a sajátságból fakadóan Japánban az írók képesek az írásjegyek újszerű használatával exofón jelenséget létrehozni.

A *Kentōshiban* a kanjik *manyōganaként* 万葉仮名 történő alkalmazása, tehát a jelentés rétegének lehámozása figyelhető meg leggyakoribb technikaként. *Manyōganának* nevezzük azt az írásmódot, amely a kanjikat nem jelen-

⁵¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a japán nyelvben agrammatikus jelenségre ne talál-nánk példákat. Tawada Arufabetto no kizuguchi (アルファベットの傷口, 'Az ábécé sebes szája') című művében a szöveg magas fokú eltördelését láthatjuk, amely a cél-nyelvi szövegre történő fordítás során keletkezett „elszabdalt” szöveget mutatja be: tehát a mű egynyelvű, de az eredetileg más nyelven íródott, tehát nyelvi megszerkesz-tettségekben az idegen nyelv immanens logikáját tükröző részek agrammatikusan jelennek meg a szövegben. Ld. Tawada 1999.

⁵² Ezt a három írásrendszert keverik. A szó ragozás során nem változó, jelentést tar-talmazó tagját általában kanjival, az idegen nyelvi elemeket katakanával, míg minden más nyelvi elemet (ragok, toldalékok, partikulák, egyes esetben egész szavak) hira-ganával írják.

⁵³ Ez japán nyelvű szöveg esetében csak elenyésző százalékban jelenik meg: a *T-shatsu* Tシャツ, 'póló' jelentésű szón kívül főleg angol szavak beillesztésekor használják.

tésük, hanem hangalakjuk alapján használja fel. A *hiragana* 平仮名 és a *katakana* 片仮名 írásrendszer kialakulásának őseként ezt az írásmódot használták japán ma ismert legősibb versgyűjteménye, a *Man'yōshū* (万葉集, 'Tízezer falevél antológiája') lejegyzésére a Nara-korszakban (i. sz. 710–794).

A *Kentōshi* alaphelyzetében Japán bezárkózik, és az idegen nyelvek betiltásával megszűnik a katakanák funkciója. Éppen ezért sok esetben az exofón jellemzők az egyes (idegen nyelvi) szavak kanjikkal történő átírásából keletkeznek. A regény 16–17. oldalán Yoshirō egy pékségben jár, és a német típusú kenyerek elnevezéseit olvassa. Ebben a részben négy kenyérnevet sorol fel a narráció, amelyek mind-mind egy német városról lettek elnevezve: *Aahen* (Achen), *Hanooba* (Hannover), *Buremen* (Bremen) és *Rotenburoku* (Rothenberg). A kenyerek nevének japános olvasatai mellett található zárójelben a német város neve. A városok nevét alapesetben katakanával jegyeznék le japán nyelven, ám ebben a disztópikus történetben ez nem így történik.

A négy város nevének átírását több csoportra bonthatjuk. Kettő ezek közül a fentebb említett manyōgana átírási technikát alkalmazza. A Rothenberg-ről elnevezett kenyérfajta neve ugyanis *rotenburoku* (露天風呂区, 'kültéri fürdők kerülete'). A város nevének mai japán átírása *rōtenberukuként* ローテンベルク katakanával történik. Ez a szövegben az átírásnak köszönhetően a szó jelentésével bővül, így válhat a befogadás során a kenyér neve „kültéri fürdők kerületévé”. Ugyanezen befogadási analógia mentén az Aachen város után elnevezett kenyéré *Aahen* (亜阿片, 'ál-ópium'), vagyis ópiumhelyettesítő lehet.⁵⁴

Az átírás során nemcsak kanjikat használ fel az író, hanem kevert hiragana-kanji átírási módot is. A kenyerek közül a harmadik neve *buremen* (ぶれ面, 'remegő felület'), amely a befogadót emlékeztetheti a *menbure* (面ぶれ, 'felület remegése') kifejezésre: ez az ütő remegését jelenti, többek között a Japánban elterjedt sportnak számító baseballban. A negyedik átírat, vagyis a *hanooba* 刃の叔母 'a penge nénikéje' jelentéssel bír. Mivel a szövegben a kenyerek különféle elnevezései, valamint a kanjik használata motivikailag nem kerül többé elő a történet folyamán, a karakterek eredeti jelentése másodlagossá válik.

A szöveg arra a sajátosságra játszik rá, hogy a japán nyelvben található több íráskészlet karakterei közül nem a szokványos, katakanás átírást használja, amely fonologikus alapon önmagában nem tartalmaz jelentést, hanem kanjik használatával többletjelentéssel ruházza fel a szóalakokat. Ez a jelleg-

⁵⁴ Tawada 2014: 16.

zetesség több helyen előfordul a szövegben, tehát az itt elemzett példa nem egyedi eset. Húsz oldallal később olvashatjuk, hogy az elhagyatott Narita reptér fölötti terminálon a *Minnaru* (民なる, 'néppé válik') felirat található, amely a mai japán nyelvben használatos terminál szó katakanás átírata, a *tāminaru* ターミナル helyett szerepel a szövegben.⁵⁵

Ez az írói megoldás meglepő az olvasót, így tudatosítja az anyanyelvi befogadóban az írásjegyek materiális síkját. Egy szöveg olvasásakor hajlamosak vagyunk megfélekedezni arról, hogy az egyes karaktereknek anyagi hordozóként milyen sajátosságaik vannak: e jellemző tudatosítására alkalmas ez a technika.⁵⁶ Az anyanyelvi olvasó a szöveg automatizált befogadásakor nem gondolkodik el az egyes kanjik jelentésén és hangalakján, amikor szeme átsiklik rajtuk. Azáltal azonban, hogy az olvasói preconcepcióval ellentétben a szöveg a kanjikat megfosztja a jelentésüktől, és csak a hangalakjukat figyelembe véve használja őket, arra készíti az olvasót, hogy az automatizálódott befogadással ellentétben újfajta olvasási stratégiát sajátítson el.⁵⁷ Az így átírt szavak jelentésükkel motivikájukban ugyanis nem kapcsolódnak a szöveggörnyezetükhöz. Ezt az olvasási módot hasonlítja Tawada a gyermeki „rácsozó” szemléletmódhoz, amely művészetében fontos szerepet tölt be.⁵⁸

Ez a technika párhuzamba hozható azzal, amit Bolter és Grusin az európai nyelvekkel kapcsolatosan „hipermedializációs technikának” nevez. Ha a leírt szó szöveggépében elüt a hagyományos átírásmódtól, kiemelt helyzetbe kerül, valamint hangzása többletjelentéssel párosul. Magyar irodalmi vonatkozásban eddig nem találtam olyan exofón szöveget, amelyben a nyelv írásbelisége és a karakterek vizualitása hasonlóképp jelentkezik.⁵⁹

⁵⁵ Tawada 2014: 36.

⁵⁶ Többek között emiatt szokták az írás medialisásával kapcsolatos irodalomtudományi megközelítésmóddal is vizsgálni a jelenséget.

⁵⁷ Az olvasási stratégiákról bővebben ld. a narratológia elméleteit, Umberto Eco *Hat sэта a fikció erdejében* kötetét (Eco 1995). A hermeneutika és recepcióesztétika hatásméletivel kapcsolatosan ld. Gadamer *A nyelvek sokfélesége és a világ megértése*, valamint Eco *The Role of the Reader* c. munkáját (Gadamer 1991; Eco 1984).

⁵⁸ Tawada Yōkóval Bettina Brandt készített interjút, amelyben az író bővebben kifejti, hogyan gondolkodik az irodalomról és az írásról. A gondolat lényege, hogy a nem anyanyelvi használók a gyermeki rácsozóhoz hasonlóan a nyelvet annak újdonságaival együtt képes szemlélni. A többnyelvű író szerint más nyelvek kontextusában az anyanyelvét is másképp láthatja, ez pedig az anyanyelv-érzékelésének megváltozásához vezet. Bővebben ld. Brandt–Tawada 2005: 8.

⁵⁹ Bár a szövegekben több nyelv elemeit keverő magyar írók közül Esterházy Péter munkásságában olvashatunk olyan műveket, amelyek az írásjegyek vizualitásának

Domonkos és Tawada szövegében is közös azonban, hogy a befogadóban olvasás közben tudatosan az írás médiumának a jelenléte, tehát akár a posztmodern sajátosságának, akár a többnyelvű irodalom eszköztáraként exofón sajátosságnak tekintjük ezt a jellemzőt, az hipermedializációs technikaként működik.⁶⁰ Paradox módon tehát azt láthatjuk, hogy Tawada szövegében pont a többletjelentés (kanjis átírat a katakanás átíratokhoz képest) az, ami a nyelvstruktúrájának lebontását célozza meg.

Erre a jelenségre Domonkos művében a következő példákat érdemes megvizsgálni:

„vecsere vecsere
vacsornya vacsornya
alonypor alonypor”⁶¹

A „vecsere” és a „vacsornya” nem létező magyar szavak, a szövegben tehát neologizmusként szerepelnek. A játék szótévesztésen alapul, annak azonban nem a klasszikus változatán (paronimián, amikor az ejtésben közel álló szavakat cseréljük fel),⁶² hanem két szó magánhangzóinak játékos felcserélésén. Az eredeti szópárból (*vacsora-vecsernye*) így képzett szavaknak (*vecsere-vacsornya*) nincs jelentése a magyar nyelvben. Ez a rész olvasatomban a külföldi nyelvhasználó nyelvtévesztését imitálja, amikor beszédében a szavak hangzóinak részleges felcserélésével képzett hibás hangalakot használ. Ez a technika azért hathat életszerűen a fenti példában, mert a két szóalak más-salhangzóit a *vacsornya* utolsó „ny” mássalhangzójának kivételével megegyeznek. Az utolsó sor *alonypora* talán ’áloomport’ jelenthet, de ezzel kapcsolatban további kutatás szükséges.⁶³

segítségével alkotnak izgalmas szöveget (többek között *Bevezetés a szépirodalomba* című műve épít a szöveg vizuális megjelenítésére), ezt inkább a posztmodern jellemzők közé sorolja a magyar irodalomtudomány.

⁶⁰ Ld. 53-as lábjegyzet, Bolter–Grusin 2011.

⁶¹ Tawada 2014: 21.

⁶² Paronímiára tipikus példa az *asztronómia* és *asztrológia* szóalakok felcserélése.

⁶³ Ahogyan a tanulmány egyik bírálója rávilágított, a két szó hangzóinak felcserélése első-sorban a „játék” funkcióját töltik be. A bíráló kiemeli a két új szó által az olvasóban elindított asszociációs láncot. Mivel Domonkos ebben a szövegrészben a szerb és magyar nyelv közös eredetű szavainak felhasználásával alkot játékot, ez az olvasóban a költő kisebbségi léhelyzetére, a magyar és szerb kultúra egybeágyazottságára, a két kultúra összefüggésére is rávilágíthat. Jelen tanulmányban azonban az exofónia fogalmával csak a nyelvi aspektusokra kívánok rávilágítani, valamint az ebből a gondolatból

„halál jönni kelet felől
én gyáva rezegni nagyon”⁶⁴

A következő példában a lírai én a „remegni” helyett a „rezegni” szót használja, ami ebben a szöveggörnyezetben meghökkentést vált ki a befogadóból, egyszersmind elidegeníti a természetes nyelvhasználatától. A *rezeg* szó ugyanis csak tárgyak mozgásának leírására használatos,⁶⁵ míg a *remeg* szó emberek esetében is használható.⁶⁶ Jelentésükben tehát ugyanarra a mozgásra utalnak, ám használatukban eltérnek. Ez az előbb említett paronímiára szintén példa, ám anyanyelvi nyelvhasználó ezt a két szóalakot nemigen keveri össze.

A szövegek agrammatizálása, vagyis a nyelvtani szerkezet megbontása (amely radikális esetben jelentésvesztéshez vezet) szintén erős jellemzőként lép elő a többnyelvű szövegekben, amely a kommunikációs nehézségeket képezi le. Ez mind japán, mind magyar szövegekben erős jellemző. Tawada munkásságában a nyelv grammatikai felbontása a műfordítás-tematikát feldolgozó műveihez kapcsolódik inkább. Ilyen műve az *Arufabetto no kizuguchi* (アルファベットの傷口, 'Az ábécé sebes szája').⁶⁷ Karátson Endre magyar szövegében francia nyelvű szintaktikai felcseréléssel hoz létre nyelvi játékot: a *putain de merde* helyett *merde de putaint* használ.⁶⁸ Yang Yi 楊逸 munkásságának a kezdetén ugyanez a grammatikai töredezettség vált az írói kifejezés egyik eszközévé: a *Wan-chan* főszereplője, Wan beszél így.⁶⁹ Esterházy *Kis magyar pornográfijában* pedig szándékoltan németes mondatszerkesztési eljárást alkalmaz.⁷⁰ Mare Martin Márk⁷¹ *Járt utat kétszer járj!* című művében

kibontható nyelvi játékokra, emiatt a kivándorló író léthelyzetét, identitáskeresését bővebben nem célozom tárgyalni.

⁶⁴ Tawada 2014: 19.

⁶⁵ Eöry 2013: 1340.

⁶⁶ Eöry 2013: 1326. Ld. *remeg* 2. és 3. jelentése.

⁶⁷ Az *Arufabetto no kizuguchi* és a *Moji idō* című műveket más cím alatt, de ugyanazzal a tartalommal adták ki; míg a *Moji idō* egy szépirodalmi könyvsorozat darabja, addig az *Arufabetto no kizuguchi* kemény kötésű, önálló könyvként jelent meg, nem egy sorozat részeként. Ld. Tawada 1993, 1999.

⁶⁸ Hites 2012: 464. A Hites-tanulmányban szereplő fordítás szerint a „kurvára szar a kaja” helyett a „kurvaszart (kurvák szarát) kapunk vacsorára” kifejezést alkotja meg az író.

⁶⁹ Taniguchi 2010: 51. Yang Yi kínai származású japán író, 2008-ban debütált, és ugyanabban az évben első nem anyanyelvű íróként nyerte el a rangos Akutagawa-díjat.

⁷⁰ Szegedy-Maszák 2002: 91.

⁷¹ A *Jelenkor* 2004/05-ös számában jelent meg így nyomtatásban az író neve. Érzéketlenül jelzi, amit Terézia Moránál is tapasztalhatunk: hogyan változik meg egy író neve

a grammatikai tördelés ellentéte, a már-már végletekbe elmenő jelzőhalmozás, a mondatok túldíszítése okoz hasonló hatást.

Domonkos lírájára visszatérve, a vers formájában is az eltördelést imitálja: a gondolatokat sortörés szakítja meg, a központosítás hiánya a tulajdonnevek kezdőbetűjének kisbetűs leírásával együtt pedig ráerősít erre a jellegre. Ezen túl a címben tematikusan is megjelenik az „eltörés” szó. Nézzünk egy további példát:

„mama én lenni bacilushordozó
én fertőzni nem beszélni”⁷²

A kiválasztott rövid idézet az agrammatikusság mellett tematikusan is megjeleníti a nyelv felbontását (erről ld. bővebben később). A szövegrészletben a beszéd tematikáját tekintve a fertőzéssel, betegséggel kapcsolódik össze. Más írók munkásságában is megfigyelhetjük, hogy a beszéd, a nyelv milyen metaforikus szerepbe kerül: Tawadánál a nyelv és nyelv mint testrész összekapcsolása, a nyelv korporealitása kerül hangsúlyos helyzetbe.⁷³ Ezen kívül a gyermeki és külföldi nyelvhasználat megfeleltetése lehet szembetűnő. Ez Domonkos művében szintúgy megjelenik, többek között az előző idézetben látható anyafigura megszólításában.

4.2. A nyelv hangzása: homonimák, elszólások és zaum

A következőkben azokat az exofón sajátosságokat gyűjtöttem össze, amelyek a nyelv hangzásának regisztereiből építkeznek. Ide soroltam a több nyelv kölcsönhatásából keletkező újszerű szóalkotásokat, valamint a homonimák használatát, továbbá a kommunikáció során nyelvtanilag „hibás” megszólalásokat és a jelentést nélkülöző szövegrészeket (zaum), amelyek csak a hangzásra alapozva kívánnak hatást kifejteni.

külföldön (adott esetben hogyan magyarosodik). Martin Márk francia származású magyar író, aki felnőttkorában tanulta meg magyar nyelvet, amelyen alkot.

⁷² Domonkos 2015: 14.

⁷³ Ld. „Körper und Sprache im Proseß der bikulturellen Sozialisation” című fejezetet, Fischer 2001: 133–192. A nyelvvesztés, a többnyelvűség és a beszédszervekhez kapcsolódó betegségek minden általam vizsgált magyar és japán nyelvi szövegben előfordulnak: túl nagy számban ahhoz, hogy egyszerű véletlen legyen. A korporealitás motivikáját ezért egy következő tanulmány központi témájaként tervezem tovább vizsgálni, itt csak az említés szintjén tárgyalom.

Tawada esetében az elszólások (失言, *shitsugen*) kitüntetett figyelmet kapnak. A regény egyik jelenetében Yoshirō a pékkel beszélget az evolúció kiszámíthatatlanságáról. A téma egy kanjihoz fűzött reflexió során jön fel közöttük, ugyanis az ízületi gyulladás (腱鞘炎, *kenshōen*) második kanjija Yoshirō szerint hasonlít a polipéhoz (蛸, *tako*). A kanji jobb oldali gyöke valóban megegyezik a két írásjegyben. Ez a reflexió szintén az írás anyagiságára utal, amit nem exofón író esetében ritkán tapasztalhatunk. Ebből a hasonlóságból bontja aztán ki a narrátor reflexióját, miszerint a mai (radioaktív szennyeződés miatt megbetegedett) fiatalok teste hasonlít a madáréhoz vagy a polipéhoz. Ez a madármetafora többször előkerül Mumei jellemzésére a regény folyamán. A szövegrészben azonban a *tako* szó helyett véletlenül *tasha* (他者, más ember) szót mond Yoshirō, ami egy kommunikációs félreértés forrásává válik.⁷⁴ Láthatjuk tehát, hogy ugyanazon szövegrészben először a *polip* szó írásjegyéhez fűzött reflexióval az írás materialitására reflektál a regény, aztán egy elszólásból fakadó kommunikációs félreértéssel a két hangalak hasonlóságára. Hasonló mintát mutat a *shindan* (診断, orvosi vizsgálat) és a *shinda* (死んだ, meghalt) szavak összekeverése.⁷⁵

Emellett a Tawada által oly közkedvelt nyelvek közötti véletlenszerű homonimák által megalkotott nyelvi játék is szerepet kap.⁷⁶ A technika lényege, hogy az azonos hangalak, de teljesen különböző jelentés által az olvasót kizökkenti a szavak automatizált befogadásából, ezáltal folyamatos nyelvi reflexiókra, saját nyelvének tudatos használatára és jellemzőinek (hangzás, írás) megfigyelésére készíti.

A japán nyelvben a magyarral összehasonlítva rendkívül nagy arányban találhatunk homonimákat. A jelentést írásban elsősorban kanji adja meg. Tawada szövegeiben gyakran látunk arra példát, hogy homonimák esetén a befogadó előzetes elváráshorizontjával ellentétben más írásjeggyel szerepel a szó a szövegben, ami asszociációs játékként a szöveget többletjelentéssel ruházza fel. A *Kentōshi* szövegében párbeszédekben jelentkezik ez a hatás, amely a japán nyelv sajátja: az azonos hangalakú, ám más jelentésű szópárok (a japán

⁷⁴ Tawada 2014: 21.

⁷⁵ Tawada 2014: 27. Tawada más műveiben is fontos szerepet kapnak az elszólások, így többek között a *Yajirobei no taiwa* (ヤジロベいの対話, 'Lavírozó párbeszéd') esetében a cselekményt nagyban alakító nyelvi kifejezőeszközzé válik.

⁷⁶ Erre Tawada saját példája a német *der Rahmen* 'tükör' és japán *ramen* összepárosítása, bővebben ld. Brandt 2005: 5.

nyelvben inkább szócsoportok) a szóbeli kommunikációban gyakran okoznak félreértéseket.⁷⁷

A következőkben az orvosi rendelőben elhangzott példát mutatom be, ahol Yoshirō Mumei fogainak állapotáról beszél. Egy párbeszéd során Yoshirō azt mondja az orvosnak: „Kakete shimattan desu”. A kontextusból kiderül, hogy dédunokája kiesett tejfogáról van szó (欠けてしまったんです, *kakete shimattan desu*). Fél azonban, hogy véletlenül félreérti őt az orvos, és azt gondolja, hogy a megszólalásának valódi értelme Yoshirō regényére vonatkozik, amit „képes volt befejezni” (書いてしまったんです, *kakete shimattan desu*). Látható, hogy a két japán mondat azonos hangalakkal rendelkezik, a kanji hordozza ugyanis a szöveg jelentését, ám ez élőbeszédben nem megragadható. Bár a japánban elhanyagolható mértékben van a magas és mély hangsúlyozásnak jelentésmegkülönböztető szerepe,⁷⁸ ez közel sem olyan jelentős, mint például a kínai nyelvben.

Yoshirō végül kijavítja magát, és az *ochiru* (落ちる, [le]esik) igével szűkíti az eredeti *kakeru* 欠ける 'hiányzik' ige igen széles jelentéstartamát (欠け落ちてしまったんです, *kakeochite shimattan desu*), ami viszont hangzásában megegyezik a regény elején emlegetett „futás” fogalommal (駆け落ちてしまったんです, *kakeochite shimattan desu*).⁷⁹ Yoshirō a jelenet végén feladja, hogy a nyelven minden homályosságot mellőzve tudja kifejezni magát, így a kommunikáció sikertelenségének lehetünk szemtanúi.

A magyar irodalmi művek között szintén találunk olyat, amelyben a hangzása dekonstrukciós technikaként egészen lebontja a szemantikai réteget. Domonkos verse hasonlóképp aknázza ki a homonimákat a szövegében.

Domonkos *Kormányeltörésben* című művének részletében ugyanezt a technikát figyelhetjük meg radikálisabb megjelenésben.

„keresni mi
találni rím
mirím mirím
mirririm”⁸⁰

⁷⁷ További példák látható ugyanerre a technikára Tawada *Yajirobei no taiwa* című szövegében.

⁷⁸ Ez az ún. *high-pitch accent* 高低アクセント, amely a magas és mély morák közötti hangszintváltozással képes jelentésmegkülönböztető szerepet betölteni a homonimák között.

⁷⁹ Tawada 2014: 23.

⁸⁰ Domonkos 2015: 13.

A vers első sorai fokozatosan bontják le az olvasó elváráshorizontját, amellyel automatikusan olvasni kezd egy lírai mű esetén: először azt a prekoncepciót dönti meg, hogy a vers végén rímeket keressünk (ahogyan erre reflektál is a szöveg), majd a nyelvek beillesztésével véletlennek tűnő, ám feltételezésem szerint tudatosan megalkotott, homonimiára alapuló nyelvi csínyeket rejt el a szövegben. Az idézett szövegben szereplő „keresni mi” szövegrész második szavát, a „mi”-t első olvasáskor többes szám első személyű személyes névmásként értelmeztem. Erre utalt az előtte álló szövegrész („mi meghalni mindnyájan”⁸¹), valamint a hitvesi ágy képének megjelenése is, amely immans többes számot feltételez. Olvasatomban ez a rész tehát így hangzik: „Kettőnket kerestem (a hitvesi ágyban), ám ehelyett rímet találtam”. A szöveg angol verziójának elolvasása után azonban a „mi” szócska többes szám helyett kérdőszóvá alakult: „seeking a what/ finding a rhyme”.⁸² Ez a nyelvi játék csak azért lehet sikeres, mert az agrammatikus szövegben a ragozatlan szóalakok, valamint a fordításban kényszerűen bekövetkező fordítói döntés ezt lehetővé és láthatóvá teszi.

Az idézet első két sorának végén látható „mi” és „rím” összeolvadásából keletkezett „mirím” szó ismétlődését látjuk az idézet következő sorában. Ez a szó részleges jelentésvesztéssel bír, ugyanis az alakjából ki tudjuk következtetni, mely szavak összeolvadásából keletkezik (bár önálló jelentése nincs), ám az utolsó sor „miririm” szava a szóalak összerántása után az „r” hang duplázódásával és az „i” hang rövidülésével tovább formálódik, immár teljesen elveszítve a kapcsolatot az eredeti jelentéssel. Emiatt a szövegben zaumként megjelenő, értelmetlen szóalakok a kisbaba gögicseléséhez hasonlíthatók, ami ismét párhuzamba állítható Tawada szövegével (ahol szintén a nyelvtanuló L2 beszélő nyelvét hasonlítják a gyerekek nyelvhasználatának a sajátosságaival).

A *Kentōshiban* a több mint százéves Yoshirō rácsodálkozásának köszönhetően a nyelv változását prezentálja a regény. Erre a világirodalom kanonizált alkotásai közül többen olvashatunk hasonlóról: gondoljunk csak az orwelli újbeszél regiszterére, amely az új szavak ismertetésével egy időben a narrációban reflektál a nyelv változására. Megállapíthatjuk tehát, hogy a narrációban kibontva ez a nyelvi eszköz nem hat olyan radikálisan, mint az, amikor magában a narráció nyelvezetében figyelhetünk meg ilyen megoldásokat.

⁸¹ Uo.

⁸² Ld. Domonkos 2015: 27.

Csak egy példát említve: a regény elején, a 19. oldalon olvashatjuk az alábbi részletet:

若い老人であるパン屋は、「若い」という形容帽子を被らない正直正銘の「老人」である義郎の顔を羨ましそうに眺めながらこう言った。

„Miközben a »fiatal« melléknévi kalapnevet sem viselő, hamisítatlan öregember Josiró arcát bámulta, a még csak fiatal öregnek számító pékárus ezt mondta.”⁸³

A na-melléknévnek nevezett *keiyōdōshi* (形容動詞, egy japánban használt melléknévi csoport) helyett *keiyōbōshi* (形容帽子, *keiyō* ’jellemző’ + *bōshi* ’sapka’ összetételéből képzett szó) szerepel a szövegben. Fontos különbség, hogy itt nem a szereplő megnyilatkozásában, hanem a narrációban találkozhatunk újítással, ami első olvasásra tévesztésnek tűnhet, ám a narrációban a hangalak hasonlóságát kiaknázó neologizmust a ’sapka’ szóhoz kapcsolódó *kaburu* (被る, felvesz) ige együttes használatával hasonlattá bővíti a regény nyelvezete.

A szövegekben a nyelv hangzásának kiaknázásával többféleképpen képesek nyelvi játékot létrehozni az írók szövegeikben. A homonimapárok mind egy nyelven belül, mind több nyelv kontextusában képesek többletjelentéssel felruházni a szöveget. Csakúgy, mint a szavak hasonlóságán alapuló szójáték vagy a jelentés lebontását megcélzó zaum beillesztése a szövegbe.

4.3. Két nyelv keveredése és hatásai egymásra: neologizmus és nyelvi hibriditás

A dekonstruktív jellegzetességeket mutató újszerű szóalkotást szintén Domonkos *Kormányeltörésben* című szövegének első feléből vett részlettel illusztrálok. A következő idézetben egy, a *proletár* szó csonka változatát („pro-ár”), majd az ebből képzett neologizmust („kontra-ár”), illetve egy magyar és egy idegen nyelvi elem összetételével képzett kifejezés használatát láthatjuk.

⁸³ Tawada 2014: 19.

„világ
 pro-árjai
 világ
 kontra-árjai
 ez lenni vers
 szavak kínai falát
 megmássza a halál

[...]
 és nem bírni nemzeti
 fogások erős szaga
 csinálni külföldből
 portable haza
 és menni külföld
 mit munkaengedély”⁸⁴

A részletben látható, hogy a nyelvi játék a mű szerves része. Az idézet második sorában levő „pro-ár” a *proletár* szó csonka alakja lehet, ami ebben a formában nem létezik, tehát a szöveg egyik neologizmusa. A *pro-ár* szóképzés imitálhatja azt, ahogyan az idegen nyelvű nyelvhasználó a tanulási módszer során próbál jelentést keresni a szó alakjában, valamint azt is, hogy az emlékezés csak töredékesen valósul meg. A *pro-ár* ugyanis lehet a „pro” előtag, valamint a szintén értelemmel bíró „ár” szó összeolvasztása, míg a *pro-letár* szóalakban a „letár” nem létezik. A másik esetben a nyelvtanuló nem emlékszik az eredeti szóalakra, ezért megpróbálja rekonstruálni, ami csak részben sikerül neki. A szavak osszerántása, egyes szóelemek kihagyása egy idegen nyelvi közegben gyakran előfordul. A „pro-árjai” összetétel logikája mentén a „pro” ellentétes jelentésű párjának („kontra”) használatával születik meg a negyedik sor „kontra-árjai”, ami már kontextus hiányában egy anyanyelvi befogadó számára nem vagy csak nagy nehézségek árán lenne értelmezhető.

Erre a nyelvi összetételre Tawada munkásságában is rengeteg példát találunk, ám jelen tanulmányban csak a *Kentōshi* példáira szorítkozom. A *Kentōshi* világában Japánban betiltják az angol nyelv tanítását. Ezért fordulhat elő, hogy az angol *Made in Japan* mintájára a cipőbelsőbe az *Iwate made* (岩手まで, Iwatéig) felirat kerül.

⁸⁴ Domonkos 2015: 12.

今はいている韋駄天靴は、天狗社が最近発売を始めたもので、はき心地が大変よく、どこか草鞋わらじを思わせる。天狗社は岩手県に本社があり、靴の中に「岩手まで」と毛筆で書いてある。この「まで」は、英語を習わなくなった世代が「made in Japan」の「made」を自分なりに解釈した結果できた表現だった。

„Az Idaten cipő, amit épp viselt, a Tengusha legújabb gyártmánya volt, ezért rendkívül kellemes érzés volt viselni, valamiben a warajira emlékeztetett. A Tengushának Iwatében van a fő irodája, ezért a cipő belsejébe szőrecsettél az »Iwate megyéin« felirat került. Ez a »megyéin« az angol »Made in Japan« mintájára, az angolul már nem tudó generáció önkényes értelmezésének következményeként a »made in« helyett megjelenő kifejezés volt.”⁸⁵

A japán nyelvben ugyanis a *made* egy idő- és helyhatározó partikula, amely a cselekvés végének helyét vagy idejét jelöli. Itt arra játszik rá a szöveg, hogy a nyelvhasználók az idegen nyelv ismeretének a hiányában hogyan veszik át az idegen nyelvi szöveget anyanyelvi készletükbe az eredeti jelentést megváltoztatva. Emellett a Tawada által oly közkedvelt nyelvek közötti véletlenszerű homonimák által megalkotott nyelvi játék is szerepet kap.⁸⁶ A technika lényege, hogy az azonos hangalak, de teljesen különböző jelentés által az olvasót kizökkenti a szavak automatizált befogadásából, ezáltal folyamatos nyelvi reflexiókra, saját nyelvének tudatos használatára és jellemzőinek (hangzás, írás) megfigyelésére ösztönzi.

A tükörfordítás érdekes esete Domonkos művéből:

„gyomor nem bírni
szög ólom csalán
esőkukacok
latrina-banán”⁸⁷

⁸⁵ Tawada 2014: 10–11. A fordításban igyekeztem magyarosítani a szójátékot, a „megyéin” ugyanis a *made in* (ejtsd: médin) angol kifejezéshez leginkább hasonlító szó, ami jelentésében ugyanazt a hatást képes nyújtani, mint az eredeti szöveg.

⁸⁶ Ld. 80. lábjegyzet.

⁸⁷ Domonkos 2015: 18.

Az utolsó előtti sorban szereplő „esőkukacok” kifejezés olyan újszerű szóösszetétel, amely a *Regenwurm* (földigiliszta, a *der Regen* ’eső’ és *das Wurm* ’kukac’) szó tükörfordításával keletkezett.

Az exofónia másik csoportja, amikor egy kifejezés két eleme két nyelv szavainak az összetételéből származik. A „portable haza” az angol ’hordozható’ jelentésű *portable* szóval jellemzi a haza fogalmát. Ez a megoldás a külföldön élők kevert nyelvhasználatára emlékeztet, és megakasztja a magyar nyelvű olvasót. Ez a fajta megoldás a „szép” magyar irodalmi nyelv dekonstrukciójaként fogható fel, ugyanúgy, ahogy Tawada japán nyelvű munkásságában a hasonló megoldásokat a „szép japán irodalom”, a „magas irodalom” ellen fellépő írói nyelvhasználatnak tekintik.⁸⁸ A „mit munkaengedély” hasonló megoldás, amely a német és a magyar nyelv találkozásából született.

A hibrid szöveg az exofónia legáltalánosabb esete, legalábbis amennyiben nemcsak Tawada és Domonkos szövegeit, hanem egyéb írók más szövegeit is megvizsgáljuk. Domonkos versében az eddigi idézetekben láthattunk további példákat arra, hogy milyen idegen nyelvi elemek használatával alkot kifejezéseket. Gondoljunk a már említett „portable haza” és „mit munkaengedély” szókapcsolatokra. Egyéb példák még ugyanebből a műből: „üzletben lenni dolores”,⁸⁹ „Siptár elhagyni nénát”.⁹⁰ A szövegben tehát horvát, spanyol, német és angol nyelvű vendégszavak fordulnak elő.

A *Kentōshiban* idegen nyelvi elem a már említett „Iwate made”-n kívül latin betűs átírással más helyen is szerepel: ahhoz, hogy a japán főszigetről, Honshūról a párok Okinawára emigrálhassanak, a nőknek bizonyítaniuk kell, hogy már legalább az ötvenes éveikben járnak, tehát nem termékenyek többé. Ennek megállapítására régi gépeket mutatnak nekik, amelyen az *ON* és *OFF* felirat olvasható. Kitüntetett szerepe van tehát annak, hogy miért ezt a karakterkészletet használja az író: mindkét esetben annak illusztrálásaként, hogy a fiatalok már az angol nyelv legalapvetőbb szavaival sincsenek tisztában.⁹¹ Ehhez kapcsolódik az előzőekben látott terminál átírásának a példája is, amely azonban az angol szavak japán átírásaként az írásbeliség kiaknázását illusztrálta.

Katakanás átírással a szöveg narrációjában rendkívül sok olyan szó fordul elő, amelyeket a mai japán nyelvben nem használnak, mert jövevényszóként

⁸⁸ Ld. többek között Tsuchiya 2004: 67–69.

⁸⁹ Domonkos 2015: 15.

⁹⁰ Domonkos 2015: 15.

⁹¹ Tawada 2017: 58.

még nem terjedt el. Ilyen példa lehet a *gurīn* (グリーン, zöld).⁹² Ezen túl a japán nevek katakanás, valamint a külföldi nevek japánosított kanjis átírata is érdekes: amikor Yosirōt a német barátnője hívja, a dialógusban katakanás átírással *Yoshirō*ként ヨシロー szerepel a szövegben,⁹³ míg a regényben Mumei tanáraként szereplő Yonatan 夜那谷 neve eredetileg a német Jonathan szó katakanás, *Yonatan* ヨナタン formájának japánosított verziója.⁹⁴

Ugyanis, amíg a részletesebben elemzett *Kentōshi* és *Kormányeltörésben* című művekben a szavak szintjén jelentkező hibriditás „csak” nyelvi játéknak fogható fel, a szöveg szintjén ugyanez az eszköz irodalomfilozófiai-nyelvfilozófiai kérdést vet fel, éspedig: befogadható-e a műalkotás valódi értelme?⁹⁵ A szöveg azt reprodukálja, hogy milyen korlátai vannak az egynyelvű kifejezésnek, valamint a többnyelvű létet tükrözi a hétköznapi anyanyelvi befogadó számára is felfogható módon.

4.4. A nyelvi kifejezőképesség korlátozottságának tematikus megjelenítése

Olykor anyanyelvünkön sem tudjuk pontosan kifejezni magunkat, de ez a hatás még erősebben jelentkezik akkor, ha idegen nyelven próbálkozunk. A többnyelvű művek között néhány ezt tematikusan is megjeleníti,⁹⁶ ám most a megjelenítés exofón formáit sorolom fel: a szimbólumok használatát és a szóképzést. Ezen kívül hasonlóan (gyermeki nyelvhasználat, nyelvtanuló beszéde) és nyelvi reflexió tárgyaként is megjelenik ez a sajátosság.

⁹² Tawada 2017: 156.

⁹³ Tawada 2017: 32. Yoshirō nevének kanjis átírátát ld. korábban.

⁹⁴ Ez a megoldás megegyezik a német kenyerek nevének az átírásával. Mivel azonban ez a technika két kategória alá tartozik, itt is megemlítettem további példákkal, Tawada 2017: 151.

⁹⁵ Ezt a kérdést Mizumura Minae író japán–angol nyelvű regénye, a *Shishōsetsu – From Left to Right* (私小説 – From Left to Right, 'Énregény – Balról jobbra megírva'), valamint Terezia Mora *Das Ungeheuer* (magyar fordításban *A szörnyeteg*) című regénye, illetve Tawada radikálisan kétnyelvű verse, a *Die Tōsō des Tsukis* (Die 逃走 des 月s, 'A hold menekülése') kapcsán egyes kutatók felvetik. A tanulmány írásakor Mazza 2016-os tanulmányára hivatkozva fogalmaztam meg a gondolatot.

⁹⁶ A tematikus sajátosságokról több tanulmány szól, magyar irodalommal kapcsolatosan ld. Hites Sándor, Fried István és Thomka Beáta hivatkozott tanulmányait, japán irodalommal kapcsolatban Taniguchi Sachiyo 谷口幸代, Numano Mitsuyoshi 沼野光義 és Nanyan Guo 郭南燕 hivatkozott tanulmányait: Hites 2012; Hites 2013; Fried 2012; Thomka 2015; Thomka 2018; Taniguchi 2010; Numano 2008; Guo 2010.

Domonkos szövegében a következőképpen:

„én két gyerek
 én motorfűrész
 erdő vágni fa
 én gomba
 én madár
 én különféle vad
 különféle tárgy
 név nem tudni”⁹⁷

Domonkos művében tematikusan és a szóalkotás alapjaként is megjelenik a külföldi nyelvhasználó nyelvállapota. Az első példa verbálisan jeleníti meg ezt a korlátozottságot: „név nem tudni”, amelyet a „különféle” vadon élő állatokkal és tárgyakkal kapcsol össze a szövegben a lírai én. A következő példán azonban más technika figyelhető meg:

„én menni utca grombikabát
 levegő repülni
 hogyhívnak-madár
 fajkutya ülni posta
 én érezni izé-virágok
 ohne-szagát”⁹⁸

A „hogyhívnak-madár” és az „izé-virágok” neologizmus. Az idesorolásuk oka azonban a szavak összetételének a forrásában keresendő. A „hogyhívják” és „izé” arra a nyelvi bizonytalanságra utal, amelyben a lírai én nem tudja pontosan megnevezni a látott élőlényeket, hiszen nem ismeri a megfelelő szót. Ez azért lehet, mert egy idegen országban eddig még nem látott élővilággal találkozik, vagy azért, mert a nyelvben, amelyen épp próbálja kifejezni magát, nem található meg ezek a szavak, esetleg a nyelvhasználó nem találja őket, így a valóságot sem tudja általuk leképezni.

A *Kentōshiban* ez nem neologizmus segítségével, hanem Yoshirō és Mumei egyik dialógusában bontakozik ki leginkább. Yoshirō kérdésére, hogy Mumei mikor érzi azt, hogy az életének értelme van, és élni mégiscsak jobb, mint meghalni, Mumei a következőt válaszolja: „*Sorya yappari, ano mittsu da na*”

⁹⁷ Domonkos 2015: 24.

(そりゃやっぱり、あのみつつだな 'Hát végül is, az a három [dolog]'). Yoshirō kérésére fel is sorolja azokat: „*Kau, utsu, nomu*” (買う、打つ、飲む, 'venni, ütni, inni'). Ahogyan a magyarban hiányosnak érzékeljük a három ige melléknévi alakját, a japánban szintén nem ilyen formában, hanem tárgyas szerkezetekben használjuk ezeket az igéket. Ahhoz tehát, hogy érthető legyen, mire gondol Mumei, a mondatban szükség van tárgyra, amelyre a három cselekvés vonatkozik. Ám amíg a japán nyelvben sok esetben találkozunk elliptikus szerkezetekkel, az angol és a német nyelvben elkerülhetetlen a közvetlen tárgyak (直接目的語, *chokusetu mokutekigo* vagy *direct object*) használata.

A kommunikáció sikertelenségéből fakadó frusztrációnak és a több nyelv együttes ismeretének köszönhetően Yoshirō megszólalása a következő részletben megvilágítja, hogyan jelenhet meg a többnyelvűség tematikus szinten is.

「お前の答えには、直接目的語が抜けている。」
 「直接の目的はないんだけど」
 「直接の目的じゃなくて直接目的語だ。ドイツ語なら第四格、ロシア語なら対格だ」
 と言ってしまってから自分の説明のむなしさに気づいて義郎はあわてて、
 「何を買って、何を打って、何を飲むんだ」
 と質問しなおした。

„– A válaszodból hiányzik a direkt tárgy.

– Direkt nem mondtam ki tárgyakat.

– Nem szándékról beszélek, hanem az akkuzatív esetről, mint a németben vagy az oroszban. Yoshirō, amint ezt kimondta, egyből rá is jött a magyarázatának hiábavalóságára, ezért másként próbálta megközelíteni a dolgot. – Mit vásárolsz, mit ütsz, és mit iszol?”⁹⁹

Yoshirō, mivel még abban a korban született, amikor Japánban természetesnek számított, hogy valaki angolul, németül vagy akár oroszul tanuljon, ezekről a nyelvekről ismeretekkel rendelkezik. A többi nyelv ismerete által, amikor a kommunikáció terén megértési nehézségei támadnak, az idegennyelv-tanulás során elsajátított nyelvészeti eszköztárhoz fordul: a német nyelv tanításában ugyanis *daiyonkakunak* (第四格, negyedik eset) hívják az akkuzatív esetet,

⁹⁹ Tawada 2017: 82–83.

míg az orosz nyelv tanításakor *taikakunak* (対格, akkuzatív eset). Természetesen Yoshirō számára azért ilyen kézenfekvő, hogy példaként az orosz és a német nyelvet hozza fel, mert az iskolában ez számára könnyen hozzáférhető tudás volt. Mivel a nyelvtanulás során ezeknél a szerkezeteknél a tárgy nem hiányozhatott a mondatból, ezért itt ennek érzékelésekor az idegen nyelvi ismeretére alapozva fogalmazta meg Yoshirō a hiányérzetét. Ez a magyarázat azonban Mumei számára nem volt hozzáférhető, ami olvasatomban az egy nyelvűség korlátaira hívja fel a figyelmet. Más olvasat szerint Yoshirō reakciója ebben a helyzetben egyben a többnyelvűség hiábavalóságára is felhívja a figyelmet, ami a több nyelv ismeretének következtében keletkezett „nyelvi zűrzavar és kaotikus lét leképezése”, végsősorban a kommunikáció lehetetlenségére világít rá.¹⁰⁰

5. Konklúzió

Tanulmányomban az exofónia mesterszakos szakdolgozatomban megállapított csoportjaira igyekeztem Tawada *Kentōshi*, valamint Domonkos *Kormányeltőrésben* című műveiből példákat felsorakoztatni. Emellett néhol más, szintén többnyelvű író szövegére is tettem utalásokat.

A példákban és azok elemzéséből látható, hogy a többnyelvű írók megváltozott nyelvérzékelésének leírása során az irodalmi szövegben újszerű nyelvi játékok keletkeznek azokból a nyelvi metonímiai résekből, amelyek a kommunikáció sikertelenségének az észleléséből fakadnak. A nyelvi dekonstrukció során a nyelv szemantikai rétegén túlmutató nyelvi rétegek kiaknázásával, különféle nyelvi játékok használatával alkotnak az írók exofón irodalmat. Mivel a szemantikai dimenzió túlélve a nyelv materialitása, tehát az írásbeliség, a hangzás és két nyelv keveredésével a nyelvek közötti párbeszédéből kialakult nyelvi játékokat találunk, így ezen csoportosítási rendszer alapján sorakoztatam fel hasonló nyelvi megoldásokat a választott magyar és japán szövegből.

A tanulmányom a korpusz elemzésével, valamint a jelenséggel foglalkozó írások segítségével próbálta feltérképezni az új irodalmi-stilisztikai eszköz funkcióját és használhatóságát irodalmi elemzésekben. A választott szövegeket átszövik az exofón jellemzők, így a tanulmány formai keretein belül lehetetlen

¹⁰⁰ Az olvasat a tanulmány egyik bírálatában szerepel, és a tanulmány szerzője is teljes mértékben egyetért ezzel az olvasattal.

bemutatni az összes példát. Úgy gondolom azonban, hogy a példatár sokszínűsége, valamint az, hogy egy szövegen belül több előfordulási technika példáival találkozunk, jól illusztrálja, hogy az exofónia mint az irodalmi többnyelvűséggel kapcsolatos diskurzusok során használható fogalom használata hogyan nyithat új horizontot az irodalomtudományon belül.

A szövegekben a kommunikáció sikertelenségének élménye, a nyelv határainak érzékeléséből fakadó tehetetlenségélmény és nyelvi frusztráció, valamint az idegen nyelven tapasztalt nyelvi otthontalanság élménye meghatározó szerepet játszik a szöveg tematikus és nyelvi megalkotásában. Ezek a tapasztalatok a tanulmányban elemzett módokon, tehát vizuálisan (a karaktereket többletjelentéssel felruházva, a zaum segítségével jelentésfosztáson átesve, valamint a grammatikai eltördelés következtében fragmentáltan) és hangzásukban is jelentkezhet. Emellett új szóalakok, homonimák és a hozzájuk kapcsolódó nyelvi játékokkal is kifejezési formát öltenek. Ezeket a nyelvi játékokat egy kifejezéssel exofón sajátosságoknak hívva az irodalmi többnyelvűség stilisztikai dimenzióját vagyunk képesek megragadni, amely így az irodalomtudományban a többnyelvűség témakörében jelentősen megkönnyítheti azt, hogy ezt a jelenséget elemezzük.

Jelen tanulmány azt tűzte ki céljául, hogy ezeket a sajátosságokat feltérképezze, és így a fogalom használhatóságát, valamint az irodalmi többnyelvűség stilisztikai jellemzőit egyaránt bemutassa. A kutatás a tanulmányban felvetett, de terjedelmi korlátai miatt megválaszolatlanul hagyott kérdések mentén tovább folytatható.¹⁰¹ A további kutatáshoz elengedhetetlen, hogy a szerzők más munkáit is megvizsgáljuk a többnyelvűség stilisztikai megnyilvánulásainak a szempontjából, valamint hogy az itt felvázoltak mentén más nyelvű szövegekkel tovább bővítsük a példatárat.

Felhasznált irodalom

Domonkos István 2015. *Kormányeltörésben*. Budapest: Napkút Kiadó.

Tawada Yōko 多和田葉子 2003. *Ekusofonī – bogo no soto e deru tabi* 『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』 [Exofónia –Kilépés az anyanyelv határán túlra]. Tokyo: Iwanami shoten.

¹⁰¹ Ilyen kérdések voltak az irodalom kittleri értelemben vett medialitása és az exofónia kapcsolata; az önfordítás és az exofónia kapcsolata; a külföldi nyelvhasználó, gyermeki nyelvhasználó nyelve és az exofónia lehetséges kapcsolódási pontjai, valamint a szövegekben jelentkező korporealitás.

- Tawada Yōko 多和田葉子 2012. *Ekusofonī – bogo no soto e deru tabi* 『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』 [Exofónia – Kilépés az anyanyelv határán túlra]. Második kiadás, Tokyo: Iwanami shoten.
- Tawada Yōko 多和田葉子 2014. *Kentōshi* 『献灯使』 [A követ]. Tokyo: Kodansha.

Felhasznált másodlagos szakirodalom

- Arndt, Susan – Naguschewski, Dirk – Stockhammer, Robert 2007. *Exophonie: Anderssprachigkeit (in) der Literatur*. Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- Aschroft, Bill – Griffiths, Gareth – Tiffin, Helen 1989. *The Empire Writes Back*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203402627>
- Béládi Miklós – Bodnár György – Sötér István – Szabolcsi Miklós 1982. *A magyar irodalom története 1945–1975. IV. A határon túli magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 124–126.
- Bolter, Jay David – Grusin, Richard 2011. „A remedializáció hálózatai”. Ford. Babarczi Katica. *Apertúra. Film-Vizualitás-Elmélet*. VI/3.
(<http://apertura.hu/2011/tavaszbolter-grusin>, 2018.12.26.)
- Brandt, Bettina: „Scattered Leaves: Artist Books and Migration, a Conversation with Yoko Tawada”. (<http://www.jstor.org/stable/25659630>, 2018.07.12.)
- Brandt, Bettina – Tawada, Yoko 2005. „Ein Wort, ein Ort, or How Words Create Places: Interview with Yoko Tawada”. *Women in German Yearbook* 21/1: 1–15.
(<http://www.jstor.org/stable/20688244>, 2018. 12.19.)
<https://doi.org/10.1353/wgy.2005.0009>
- Cambell, David – Tawada Yōko 2015. „Yagate «kibō» wa modoru: Tabidatsu «Kentōshi» tachi. 「やがて希望は戻る一旅立つ『献灯使』たち」 [A vágyaink később visszatérnek: Az útra kelt Küldöttek]”. *Gunzō* 70/1: 213–224.
- Damrosch, David 2003. *What is world literature?* New Jersey: Princeton Press.
<https://doi.org/10.1515/9780691188645>
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix 2009. *KAFKA A kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsony Judit. Budapest: Quadmon Kiadó.
- Eco, Umberto 1984. *The Role of the Reader. Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, Umberto 1995. *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Eöry Vilma 2013. *Értelmező szótár+*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fischer, Sabine 2001. *Kulturelle fremdheit und sexuelle Differenz in Prosatexten von Yoko Tawada*. (<http://etheses.whiterose.ac.uk/10366/>, 2018.12.26.)
- Fried István 2012. „Az irodalmi két/többnyelvűség – komparatistikai nézőpontból”. In: Fried István: *Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba*. Budapest: Lucidus, 170–188.
- Gadamer, Hans-Georg 1991. „A nyelvek sokfélesége és a világ megértése”. *Antheneum* 1991/1: 3–14.

- Hites Sándor 2012. „Variations on Mother Tongue. Language and Identity in Twentieth-Century Hungarian Literary Exile”. *Hungarian Historical Review* 1, 3/4: 454–474.
- Hites Sándor 2013. „Anyanyelv és emigráció”. In: Bednics Gábor – Hansági Ágnes – Varderna Gábor (szerk.): *Az olvasás labirintusában: tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára*. Budapest: Ráció, 604–615.
- Kanda Yumiko 神田由美子 2006. „»Ekusofonī –bogo no soto e deru tabi« 「『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』」 [»Exofónia –Kilépés az anyanyelv határain túlra«]. Takanezawa Noriko高根沢紀子 (ed.): *Tawada Yōko – Gendajiseisakka yomihon 7 『多和田葉子—現代女性作家読本7』* [Tawada Yōko – Kortárs női írók olvasókönyve 7.]. Tokyo: Kanae shobo, 134–137.
- Kittler, Friedrich A. 1999. *Gramophone, Film, Typewriter*. Stanford: Stanford University Press
- Mazza, Caterina 2016. „(De)constructing Borders: Japanese Contemporary Literature and Translation in the Global Context”. In: Sagiya, Ikuko – Pedone, Valentina (eds.): *Transcending Borders – Selected papers in East Asian studies*. 133–148.
- McLuhan, Marshall 1994. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: The MIT Press.
- Mizumura Minae 水村美苗2009. *Shishōsetsu –from left to right 『私小説 – from left to right』*. Tokyo: Chikuma bunko.
- Muroi Mitsuhiro 室井光広 – Tawada Yōko 多和田葉子 2017. „Kotoba sono mono ga tsukuru sekai 「言葉そのものがつくる世界」 [A szavak által életre keltett világ]”. *Gendaishitechō 『現代詩手帳』* 60/9: 60–68.
- Guo, Nanyan 郭南燕 2010. „Nihongo nihonbunka ni yotte hirogaru sōzōryoku to sōzōsei. 「日本語日本文化によって広がる想像力と創造性」 [A japán nyelv kultúrájának köszönhetően szerzteágazó képalkotó ereje és kifejezőmódja]”. In: Guo, Nanyan (szerk.): *Sekai no nihonkenkyū 2010. Nihongo de kaku –Bungaku sōzō no yorokobi to kanashimi 『世界の日本研究 2010・日本語で書く——文学創作の喜びと苦しみ』* 16: 49–61.
- Numano Mitsuyoshi 沼野充義 2008. „Atarashii sekaibungaku no basho e – Ōkina Yang bungaku ni tsuite no chīsana ron 「新しい世界文学の場所へ—大きな楊文学についての小さな論」 [Az új világirodalom helye felé –Yang Yi jelentős irodalmáról készült kis tanulmány]”. *Bungakkai 『文学界』* 62/9: 226–231.
- Oshiyama Michiko 押山道子 2006. „Tawada Yōko no nenpu 「多和田葉子の年譜」 [Tawada Yōko életének kronológiája]. Takanezawa Noriko 高根沢紀子 (ed.): *Tawada Yōko – Gendajiseisakka yomihon 7 『多和田葉子—現代女性作家読本7』*. Tokyo: Kanae shobo, 149–155.
- Paradis, Johanne 2007. „Early Bilingual and Multilingual Acquisition”. In: Auer, Peter – Wei, Li: *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Berlin: Mouton de Gruyter, 15–44.
- Rībi Hideo リービ英雄 2012. „Ekusofonī no jidai 「エクソフォニーの時代」 [Az exofónia kora]”. In: Tawada Yōko多和田葉子: *Ekusofonī – bogo no soto e deru tabi 『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』* [Exofónia –Kilépés az anyanyelv határain túlra]. Tokyo: Iwanami shoten, 211–218.

- Rossich, Albert 2018. „An Overview of Literary Multilingualism”. *Comparative Critical Studies* 15/1: 47–67. <https://doi.org/10.3366/ccs.2018.0259>
- Shimizu Kōji 清水光二 2007. „Tawada Yōko no «Ekusofonī» taiken 「多和田葉子の〈エクソフォニー〉体験」 [Tawada Yōko exofónia-tapasztalata]”. *Kibi kokusaidai gaku shakaifukushigaku bukenkyūkiyō* 『吉備国際大学社会福祉学部研究紀要』 12/3: 125–131.
- Slymaker, Doug 2007. „Writing in the Ravine of Language”. In: Slymaker, Doug (ed.): *Yoko Tawada. Voices from everywhere*. Lanham: Lexington Books, 153–168.
- Szegedy-Maszák Mihály 2002. „Hagyomány és (újra)értelmezés”. *Alföld* 53/6: 86–94.
- Tachibana Reiko 2007. “Tawada Yōko’s Quest for Exophony: Japan and Germany”. Slymaker, Doug (ed.): *Yoko Tawada. Voices from everywhere*. Lanham: Lexington Books, 153–168.
- Takanezawa Noriko 高根沢紀子 2006. „Tawada Yōko no bungakusekai 「多和田葉子の文学世界」 [Tawada Yōko irodalmának világa]”. In: Takanezawa Noriko 高根沢紀子 (ed.): *Tawada Yōko – Gendaijoseisakka yomihon 7* 『多和田葉子』現代女性作家読本. Tokyo: Kanae shobo, 8–15.
- Tanikawa Michiko 谷川道子 2008. „Nihon kara no »Ekusofonī« –Tawada Yōko no bungakuei ni isō 「日本からの〈エクソフォニー〉 –多和田葉子の文学営為の位相」 [Exofónia Japánból tekintve: Tawada Yōko irodalmi munkássága]”. *Sōgōbunkakenkyū* 『総合文化研究』 12: 57–73.
- Taniguchi Sachiyo 谷口幸代 2010. „Yan li no bungaku ni okeru haiburiddosei 「楊逸の文学におけるハイブリッド性」 [A hibriditás elemei Yang Yi prózájában]”. In: Guo, Nanyan (szerk.): *Sekai no nihonkenkyū 2010. Nihongo de kaku –Bungaku sōzō no yorokobi to kanashimi* 『世界の日本研究2010.・日本語で書く ——文学創作の喜びと苦しみ』 16: 49–61.
- Tawada Yōko 多和田葉子 1993. *Arufabetto no kizuguchi* 『アルファベットの傷口』 [Az ábécé sebes szája]. Tokyo: Kawade Shobōshinsha.
- Tawada Yōko 多和田葉子 – Riibi Hideo リービ英雄 1994. „Bokokugo kara tōku hanarete 「母国語から遠く離れて」 [Anyanyelvemtől messze távolodva]”. *Bungakkai* 『文学界』 48/5: 138–157.
- Tawada Yōko 多和田葉子 – Tanikawa Shuntarō 谷川俊太郎 2010. “Kotoba wa fushigi” 「言葉が不思議」 [A szavak furesasága]. *Shinchō* 『新潮』 107/8: 147–162.
- Tawada Yōko 多和田葉子 2018. „Yajirobei no taiwa” 「ヤジロベイの対話」 [Lavírozó párbeszéd]. *Subaru* 『すばる』 40/1: 150–158.
- Thomka Beáta 2015. „Az expatriálás poétikája”. In: Domonkos István: *Kormányeltörésben*. Budapest: Napkút, 193–201.
- Thomka Beáta 2018. *Regénytápasztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelvváltás*. Budapest: Kijárat.
- Toldi Éva 2013. „Nyelvváltás és regionális hovatarozás-tudat”. In: Balázs Imre József (szerk.): *Kortárs magyar kisebbségi irodalmak. Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 44–53.

- Tóth J. Nikolett 2019a. „Tawada Yōko stílusa és kisebbségi irodalmi jellemzői – Az *Inu mukoiri* bemutatásán keresztül”. In: Doma Petra – Takó Ferenc (szerk.): *VIII. „Közel, s Távolság” Orientalisztika konferencia kötet*, Budapest: Eötvös Kiadó, 117–132.
- Tóth J. Nikolett 2019b. „Exofónia a kortárs japán irodalomban Tawada Yōko alkotásainak korpuszában vizsgálva”. In: Doma Petra – Takó Ferenc (szerk.): *IX. „Közel, s Távolság” Orientalisztika konferencia kötet*, Budapest: Eötvös Kiadó, 157–178.
- Tsuchiya Masahiko 土屋勝彦 2004. „Ekkyōsuru chūkanchitai wo motomete –Tawada Yōkoron e no kokoromi 『越境する中間地帯を求めて一多和田葉子論への試み』 [A határokat meghaladó középzóna: Tawada Yōko kutatásának kísérlete]”. (www.ci.nii.ac.jp/naid/110004047609, 2018.06.14.)
- Tsuchiya Masahiko 土屋勝彦 2009. „«Imin bungaku» kara »sekai bungaku« e 「〈移民文学〉から〈世界文学〉へ」 [A migrációs irodalomtól a világirodalomig]”. In: Tsuchiya (ed.): 土屋勝彦編: *Ekkyōsuru bungaku 『越境する文学』*. Tokyo: Suiseisha, 238–262.
- Yildiz, Yasemin 2012. *Beyond the mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. New York: Fordham University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt13x0cqr>
- Yin, Ha 2008. *The writer as Migrant*. London: University of Chicago Press.
- Wright, Chantal 2008. „Writing in the 'Grey Zone': Exophonic Literature in Contemporary Germany”. *German as a foreign language* 2008/3: 26–42. (<http://www.gfl-journal.de/3-2008/wright.pdf>, 2018.12.24.)
- Wolff, Lynn L. 2014. *W. G. Sebald's Hybrid Poetics*. Berlin: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110340556>
- Wright, Chantal 2010. „Exophony and Literary Translation”. *Target* 22/1: 22–39. <https://doi.org/10.1075/target.22.1.03wri>

Internetes források:

1. www.yokotawada.de, Tawada Yōko hivatalos honlapja, 2018.12.24.